

תהילה גאדו

לפני היות החרדיות¹

מנחם נאבת. **חרדים אל דברו - חרדיות בין מגזר לתנועה.**
הוצאת מרכז חכמה ומכון ון ליר, 2025, 333 עמודים.

הספר שבפנינו, המיועד לכלל הציבור, כמו גם לחוקרים, מבקש לבחון את החרדיות במבט חדש. החרדיות, כפי שהתרגלנו לחשוב עליה, ככל קבוצה חברתית אחרת, היא בעלת מאפיינים חברתיים, מבניים ארגוניים ומוסדיים משלה, וכן נורמות וקודים תרבותיים ייחודיים לה. הכותב מבקש להסיט את המבט ממכלול המאפיינים הסוציולוגיים של החרדיות בת־זמננו אל המאפיינים התיאולוגיים שלה. הוא מבקש להציג את החרדיות כמופע אחד מתוך תנועה רחבה, שהיו לה מופעים שונים לאורך ההיסטוריה היהודית. ה"חרדיות", אם כן, היא "תנועה" בעם היהודי, ואילו ה"מגזר" החרדי, קרי, המופע הסוציולוגי שאנו מכנים חרדיות, הוא התגלמות אחת של אותה תנועה. הכותב מציין מופעים קודמים של התנועה (עמ' 225–238).² תנועה זו אינה צורת ההווה היחידה של יהודים לאורך ההיסטוריה, להפך, היא אינה המודל האולטימטיבי, ורוב היהודים לא ראו עצמם מזוהים איתו.

1 הכותרת נשענת על שמו של הספר **לפני היות החסידות** מאת פרופסור מנחם לורברבוים.
2 המחבר מצביע, למשל, על ההתעוררות הדתית לחידוש המקדש בזמן עזרא ונחמיה, על ה"חסידים הראשונים" בתקופת חז"ל, ובימי הביניים – על אסכולת הרמב"ן ותלמידיו, או "מקדשי השם" באשכנז – כדוגמאות למופעים של תנועות "חרדיות" (עמ' 323–423).

התנועה החרדית ההיסטורית מאופיינת במחויבות עמוקה, בנאמנות ובהתמסרות לתורה ולשמירת המצוות. הן מגדירי הקיום כולו ומעצביו. "החרדיות מושתתת על תפיסת עולם שבה התורה והמצוות הן הלזו של הקיום והחיוניות שלו. כל שגרת החיים סובבת סביבן, והמבנים המשפחתיים והחברתיים" (עמ' 96). כשמה, החרדיות מתנהלת סביב ה"חרדה" לדבר ה', ומונעת מתשוקה לקיום דבר ה'. התנועה הזו היא "מחלת אהבה" דתית בין האדם לבין האל. התיאולוגיה החרדית מאמינה שהתורה והמצוות הן הבסיס לקיום העולם. כלומר, מדובר במבנה תיאולוגי ולא רק במבנה חברתי, כפי שמציגים סוציולוגים.

הסטת הדיון מה"מגזר" אל ה"תנועה", וההבחנה ביניהם, היא עקרון ליבה בספר. לדברי הכותב, ההסתכלות על החרדיות כ"מגזר" עוצבה, בין היתר, בידי חוקרי החברה החרדית. המחקר עיצב גם את המבט הישראלי ואת יחסו כלפי החברה החרדית. הכותב מציין כי אומנם מחקר האורתודוקסיה התחיל כניתוח התיאולוגיה שלה, אך במהרה עשה רדוקציה של תופעתה הדתית והתיאולוגית לכדי תופעה סוציולוגית גרידא. הכותב מאתגר ומבקר את הרדוקציה לבחינה הסוציולוגית, המכלילה את החרדיות ומציגה אותה כתופעה חברתית המאורגנת, ככל חברה, סביב הפנימיים מבנים החברתיים והפוליטיים, הקודים והשפה. המחקר מגדיר את החרדיות לאור מוסדותיה, כלומר מתמקד במגזריות שלה. הגדרה זו, לדברי הכותב, משקפת הבנה צרה של החרדיות. לטענת המחבר, הגדרות סוציולוגיות ומושגים אנליטיים שדרכם הוצע להבין את החברה – בהם מושגי מפתח כגון "חברת הלומדים" או דוקטרינת "דעת תורה" – אינם מצליחים לשקף את מהותה של החברה כמחויבות עמוקה לתורה ולמצוות. המבט החיצוני רואה בעיקר את המגזריות של החרדיות, ולא את מהותה של התנועה. הספר מאפשר מבט רפלקטיבי "מבפנים" של החרדיות על עצמה, ומבקש להבליט את נקודת המבט הפנים-חרדית המשקפת את הנרטיב החרדי הרואה עצמו המשך ישיר ליהדות שמתעצבת דרך שמירת התורה.

הספר מושתת על ביקורת תזת החילון. לטענת הכותב, רוב מחקר החברה החרדית – בעיקר ההיסטורי – יוצא מתוך תזת החילון, ומשכך, מתקשה להתייחס לחרדיות כאל תנועה תיאולוגית. ממבט על החרדיות כחלק מתנועה היסטורית, הספר מערער על ההנחה שהחרדיות היא תופעה חדשה ומודרנית שקמה כתגובת נגד לתהליכי השכלה, מודרנה וחילון באירופה של המאה ה-18 וה-19. המחבר טוען כי הצבת החרדיות כאנטי-תזת למודרנה מונעת לא רק מהרצון לבחינה אנליטית, אלא גם מאינטרסים פוליטיים. בספר ישנה קריאה והצעה לבחון את החברה הזו שלא באמצעות תזת החילון, אלא כתנועת רצף היסטורית ששורשיה מוקדמים למופעי האורתודוקסיה של המאה ה-18 באירופה, וכפי

שרואה החברה את עצמה כממשיכת רצף של אלפי שנים. כטענת המשך (בחלק הרביעי) מוצגים הקשר והרצף בין החרדיות למסורתיות, שאינן מנוגדות זו לזו.

למרות הניסיון לנתק בין ה"תנועה" וה"מגזר", הכותב מודה כי למעשה, התנועה מתגלמת במוסדות החברתיים, בסוציולוגיה, במגזר. אך הסוציולוגיה הספציפית היא רק מופע אחד של התנועה. כלומר, הטענה לתנועה אינה דוחקת את הסוציולוגיה, אלא מתייחסת אליה כרובד משני. עם זאת, תהליך ההתפתחות הטבעי של החברה כולל מעבר מ"תנועה" ל"מגזר". משמע, התגלמות ה"תנועה" במוסדות הופכת אותה ל"מגזר". התהליך כולל זניחה איטית של המהות, והיצמדות לטכניקה, לארגון, לקודים תרבותיים ולמבנים החברתיים. מעין מעבר מתוכן לצורה. אלו מעורבים גם באינטרסים פוליטיים.³

לפני היות החרדיות ולאחריה

הספר קורא לבחינת הגנאלוגיה של החרדיות, את שהיה לפני היות החרדיות. גם אם הנרטיב החרדי לוקה לעיתים באנכרוניזם ובהכללה, הספר משקף את המבט העצמי כחלק מרצף היסטורי וכתנועה, ואת התנועה הזו הוא מבליט. לאור ההצעה בספר לבחון את החרדיות כתנועה, אציג כמה מההוריי על משמעותה בהווה וגם לעתיד. ראשית, נראה כי הספר מציע **דיון באידאות טהורות**. נוכל אומנם להתייחס, כאפלטון, למציאות האידיאלית ולהגות בה. אך בחיים הארציים – האם מהלך כזה אפשרי? האם אפשר לנתק את האידיאות מחיי היום-יום? האם אפשר לדון באידיאולוגיה בלי להתייחס למוסדות הכוח שבחברה? לדרכי האסדרה שלה? והרי היא מתגלמת, בסופו של דבר, בחיים האנושיים כקבוצה חברתית. המחבר עצמו ער לקושי ומציין אותו (למשל בעמוד 250). ואכן, עולם הדימויים

3 אביא דוגמה אחת מהספר: תופעת ההתעניינות של צעירים חרדים והתקרבותם לתנועות הציוניות הימניות המשיחיות מתבטאת מעשית בקבוצות חרדים יזומות העולות להר הבית. את התופעה מסביר נאבט (עמ' 304) כתרגום של התנועה החרדית ודבוקתה במצוות למונחים של חזרה למקרא, ולייצוג של הישראלי התנ"כי. תופעה זו מייצגת מעבר של אותן קבוצות חרדיות, בהשפעתו של הימין הפונדמנטליסטי, מתחרדות של תנועה לחרדיות מגזרית, המתקשרת עם מה שהוא רואה כמופעים מגזריים רחבים בישראל סביב קטגוריות כגון "הגוש האמוני", "ישראל השנייה" ועוד. טענה זו יכולה להיתמך בדיון שערך קרנצלר (2025, עמ' 182–212) על השימוש, השגוי לפי חלק מהחוקרים, במושג פונדמנטליזם, ביחס לחברה החרדית. המחבר גם הוא מבקר את הצגת החרדיות כפונדמנטליסטית, גם דרך שאלת הקנאות, וטוען כי יש קשר בין האופי הפונדמנטליסטי של החרדיות למופע הספציפי שלה כמגזר, זאת בניגוד לחרדיות כתנועה (בעיקר בפרק יח).

שבו הוא משתמש הוא אריסטוטלי – של חומר וצורה. את החומר רואים ובו נוטים לדון, אך הוא מבקש להעלות לדיון גם את הצורה. פרט לכך, לאור האתוס החרדי, שלפיו "המצוות הן האלמנט הבסיסי והיסודי של הקיום, הן מה שמגדיר את החיים עצמם. הן לא קומה נוספת במסגרת הקיום, הן לא מקשטות את החיים [...] הן מעצבות את מסגרת הקיום עצמה" (עמ' 97) – ממילא, בהיעדר מודעות לצורת חיים אחרת, **הפסקת שמירת תורה ומצוות פירושה חידלון** קיומי למי שבוחר לעזוב את התנועה או את המגזר. באופן דומה, ההיצמדות למטפיזי יותר מאשר לעולם המעשה עלולה לטמון בקרבה **רעות חולות**. הצביע על כך פרופסור מעוז כהנא בערב דיון על אודות הספר, שהתקיים במכון ון ליר. "מחלת האהבה" עלולה להוביל למכאובים. שהרי המקבילה של הארוס, היא התנטוס, יצר המוות וההרס. בשם הדבקות עלולים להיווצר סטיות, עוולות, דיכויים. יכולה להתפתח ממנה מוסריות מעוותת, אגואיסטית ואף נרקסיסטית, ויכול להיעשות בה שימוש ציני לרעה. אלה, נרצה או לא, יבואו לידי ביטוי בסוציולוגיה, הם מתגשמים בתוך מבנים חברתיים ואינם מנותקים מהם. גרסאות מסוימות של אותן רעות חולות מוזכרות בספר (למשל בעמ' 103–104; 191–195), וניתן להבין את הימנעותו של המחבר מעיסוק בהן בהרחבה היות שטענתו המרכזית היא שרוב האתגרים שנידונים ביחס לחברה החרדית הם מגזריים – כמו גם הרעות החולות האמורות – והוא מבקש למקד את הדיון בתנועה (ראו דיון בעמ' 255–260).

במבט לעתיד – הכותב מצביע, כאמור, על **מעבר מתנועה למגזר**, ומביע את חששו מפניו, אולי מפני שהוא מנבא התפוררות. את התפרקות החברה החרדית צפו כבר בן-גוריון (הוזכר בעמ' 57), ובאופן רחב יותר, מחקרי הדת בעולם. התפרקות אפשרית זו אינה התפרקות של התנועה, אלא של המגזר. זהו מעין התהליך שמציע בנימין בראון בספרו **חברה בתמורה: מבנים ותהליכים ביהדות החרדית**, על תנועות תחיה דתיות.⁴ אם אלך

4 בראון, בספרו **חברה בתמורה: מבנים ותהליכים ביהדות החרדית** (2021, עמ' 402), מציג תנודות ושינויי עומק המתרחשים בקהילה החרדית בשנים האחרונות. כמסגור הוא מתאר אותה כתנועת תחייה דתית. תנועות אלה אינן שומרות על בעירתן הגדולה לאורך ימים, ובדרך כלל אפשר לזהות בהתפתחותן חמישה שלבים: צמיחה; גיבוש תוך מאבק; פריחה וניצחון; השגרה (רוטיניזציה) ונרמול; והשלב החמישי – געגועים ורומנטיזציה (אף מצד יריביה לשעבר). החרדיות הישראלית עברה את שלושת השלבים הראשונים בתנופה רבת, ומצויה כעת בשלב ההשגרה, שהוא שלב קשה, אשר בו מתחלף להט הבניין והיצירה בצורך השגרתי לשמור על הקיים, לתחזקו ולסתום את פרוצתיו ההולכות ומתרבות. לאור מאפייני הקהילה, השלב הזה כולל ויכוח משבר. אומנם לא כל משבר מסתיים בכיליון, ישנן תנועות שעוברות אותו בשלום, תנועות שונות אפילו יוצאות ממנו מחזקות. אך הוא יכול להביא לשינויים מהותיים. ימים יגידו כיצד תעבור החברה החרדית את המשבר הזה.

בעקבות נאבת, מחקר סוציולוגי שעושה רדוקציה לחרדיות כמגזר יתקשה לראות את התנועה, שהיא מתמשכת, והתפרקותה לא נידונה כאפשרית כשם שנידונה אפשרות התפרקותו של המגזר החרדי. אם החרדיות היא מופע מסוים לתנועה היסטורית רחבה, אזי, כשם שמופיעה הקודמים נמוגו והוחלפו באחרים, ייתכן שגם כעת אנו ניצבים בפתחה של תחלופה כזו. זה הזמן להרפות מהמופע הייחודי הנוכחי של החרדיות, שהוא צורת התגשמות ספציפית של מהות התנועה. חזרה למהות תאפשר שינויי צורה הכרחיים, ולא נותר אלא להותיר לתהליכי ההיסטוריה לעשות את שלה, ולצפות להופעתה בצורתה המחודשת בגלגול הבא.

ביחס לעתיד הקרוב יותר מתייחס נאבת **לחרדיות המודרנית** (פרק כח מוקדש לתופעה). החשיבה המוצגת בספר אינה על האתגר הקהילתי ועל בעיות ארגוניות של חברה, אלא – מהי דתיות בעולם מודרני. אבקש להציע רובד נוסף לדבריו. המחקר על אודות החרדיות המודרנית זיהה בה שני זרמים: זרם המבקש לקיים אורח חיים מודרני-פרקטי במטרה לשפר את רמת החיים, וזרם אידאולוגי, העושה שימוש בכלים מודרניים למטרות אינטלקטואליות ודתיות (גאדו, 2024). הזרם הראשון מתאים, מבחינה אנליטית, לחרדיות כמגזר, לאור היצמדותו לנורמות ואפיונו בקונפורמיות ובצייתנות. הזרם השני מתאים לחרדיות כתנועה, בגלל יכולת הרפלקציה והחשיבה העצמאית שלו. ככלל, אציע כי אחד ההבדלים בין חרדיות כמגזר לחרדיות כתנועה הוא יכולת החשיבה העצמאית והיחס לדמויות בעלות חשיבה כזו. מחקר המשך יוכל לבחון זאת לאור אפיון דמויות אבות-טיפוס.

מבט רפלקטיבי על הספר

אציג כמה **התייחסויות ביחס לחקר החברה החרדית** המוזכר בספר. הספר אינו ספר מחקר, הכותב אינו חוקר ואף אינו מציג עצמו ככזה. עמדה זו, והיעדר המחויבות לכתיבה אקדמית, אפשרו לו לשטוח את טענותיו בקלות יחסית. לכן, תהיה זו מידה מסוימת של חוסר הוגנות לבוא בדיון ודברים בפניו בכלים מחקרניים, ואף החטאת המטרה. עם זאת, הספר מתכתב עם מחקר החרדיות ומותח עליו ביקורת, ואלה דורשים התייחסות. מקריאה רציפה בספר נראה כי הדיון הפולמוסי עם ספרות המחקר אינו מטרה בפני עצמה, אלא דרך לחדד את הטענות המרכזיות שמוצגות עם התקדמות הקריאה בספר. חוקר שיקרא את החלק הזה יצפה **לדיון ממצה** במחקר בתחום – אך הדיון בספר אינו

חולש על ספרות המחקר, ואינו ממצה אותה. כדי לטעון טענה מול תחום מחקר כה גדול, הכולל אלפי פריטים ביבליוגרפיים, יש לסקור אותו היטב.⁵ לכן עדיף היה להשמיט את הדיון הזה, להציגו כדיון עקרוני בלבד, או לחזק את הטענה (שהובאה למשל בעמ' 49–50) כי מדובר בדיון חלקי ולא אקדמי. נוסף על כך, **מיקום הדיון** בתחילת הספר (החלק הראשון) עלול לעורר התנגדות שתוביל להתייחסות ראשונית שלילית, וזו עשויה למנוע הפנמה של המסר המרכזי המובא בהמשך.

לאור החשש המובע בספר להתפרקות אפשרית של החרדיות, אוכל להציע **להרחיב את המחקר האנתרופולוגי ההשוואתי** של החברה החרדית לחברות "חרדיות" אחרות ברחבי העולם, קרי, חברות שיש להן, לפי הגדרת הספר, מאפיינים של דבקות דתית. מחקר מסוג זה יצטרף למחקר היסטורי, ויעשיר את הבנתנו את המופעים השונים, בעבר וכיום, של "חרדיות" בעולם.

ביחס לתכני הספר, ראשית, במהלך הקריאה נראה לעיתים כי התיאורים בספר משקפים יותר את **הרצוי מקף אמצעי רליגיוזיות עמוקה – מאשר את המצוי** – קהילה שמתנהלת באמצעות מוסדות, כולל מוסדות כוח. יש בספר הרבה רומנטיקה. גם הכותב חש בכך, ומציג את הבעייתיות הזו: "היא [ההבחנה בין תנועה למגזר] גם מתכתבת עם הפרספקטיבה האישית שלי על 'הראוי' ולא רק על 'המצוי'" (עמ' 329). הספר מציג במידת מה פנטזיה אידאית. עוד אציע **לבחון את השימוש במושג "חרדיות"**, ולו ברמה הפרקטית. אומנם הספר עוסק במקרה הספציפי של ה"חרדיות" היהודית, אך הגדרת "חרדיות" כתנועת דבקות דתית כוללת בתוכה קבוצות דתיות למיניהן, שברמה הסוציולוגית אינן נחשבות לחרדיות. אם נצא מההקשר היהודי – ייכללו בהגדרה קבוצות דתיות אחרות, דוגמת הסופיות, ואחרות. מאידך גיסא, ההגדרה מוציאה מתוכה יחידים וקבוצות שברמה הסוציולוגית מוגדרים כ"חרדים", אך אינם עונים להגדרת התנועה (דוגמה לאזכורם בספר בעמ' 243–245). הגם שהספר מבקש לעסוק בהגדרת מהותו של הפנומן הדתי,

5 סקירה ממצה זו צריכה להתחיל במחקרים ההיסטוריים של יעקב כץ ומשה סמט, ולהגיע עד כותבים מהשנים האחרונות ממש. אומנם חותמם של הראשונים בתחום מוטבע בו היטב, אך עם התפתחות המחקר, נחקר התחום מזוויות שונות, מדיסציפלינות מגוונות ומתוך תיאוריות רבות, קלאסיות וביקורתיות, שאינן מוזכרות בדיון בספר. כמו כן, יש להפריד בין החברה החרדית בישראל וחקרה, לבין אלו שבתפוצות. נוסף על כך, לו היה הספר נכתב כספר אקדמי, הוא יכול היה להיות מדויק יותר ברמה האנליטית. עוד אטען כי בניגוד לטענת המחבר על אודות המחקר הסוציולוגי על החברה החרדית, כמה מחוקרי החרדים טענו שהבנה מעמיקה של הקהילה החרדית מושתתת על העובדה שהקהילה מאורגנת סביב חיי הדת. התארגנות סביב נושא מרכזי משליכה על כל תחומי החיים של החברה. הבנה זו מסייעת גם למחקר הסוציולוגי להיות מעמיק יותר בהבנת החברה.

ומטרתו אינה לסקור את החברה החרדית וחלקיה, אחד התחומים המהותיים שנעדר מהספר הוא **מקומן של נשים בתנועה החרדית**. הספר מתאר למעשה חרדיות גברית דרך דְּבָקוּתה בתורה ובמצוות, וחסר בו דיון עמוק באופני הדתיות והדבקות הנשית. עוד ראויה לבחינה, לאור המודל שבספר, **תנועת התשובה**, למרות היותה תנועה ריאקציונרית. ייתכן שהעובדה שבעלי תשובה רבים הופכים לחרדים ברמת המגזר נובעת מהתייחסותם לחרדיות כתנועה. בתנועה החרדית הם מוצאים את אשר חיפשו.

ניתן להציג ביקורות נוספות לספר, נקודתיות או מהותיות. עם זאת, אבקש שלא להתמקד בהן, אלא **להאיר את החלוציות שבספר זה ואת תרומתו** למחקר ולציבור בישראל. זו הסיבה שבחרתי לכתוב עליו ביקורת ולהציגה בכתב עת זה. חקר החברה החרדית הולך ומתרחב עד מאוד, ויש בו פן ביקורתי. הספר שבפנינו מציע עצירה קלה לחשיבה מחודשת על המחקר בתחום. בעוד רוב המחקר על אודות החברה החרדית נעשה, כצפוי, מפרספקטיבה של מחקר החברה: סוציולוגיה, פסיכולוגיה וכדומה, מיעוטו עסק באידיאולוגיה ובתיאולוגיה שלה. הספר שבפנינו מבקש להצביע על **הצורך להעמיק את הדיון המחקרי בחברה החרדית דרך פרספקטיבות אלו**. אומנם אף אחת מהפרספקטיבות אינה יכולה להוציא רעותה – הסוציולוגיה, האידיאולוגיה והתיאולוגיה משפיעות זו על זו ומושפעות זו מזו. אם אשתמש במונחיו של הספר, התנועה והמגזר שלובים זה בזה, אך ההפרדה האנליטית ביניהם, ולו לזמן מה, ובחינה עצמאית דרך הפרספקטיבה השנייה עשויה לתרום רבות לחקר התחום בכללותו. הספר **מערער חלק מהנחות היסוד שהורגלנו אליהן**. בכך הוא הזמנה חשובה לחשוב מחדש על הנחות היסוד שלנו. בהקשר הזה הספר מאתגר, מחייב, ויכול לחדד את החשיבה ואת ההבנה.

חשיבות נוספת לספר זה היא בכך **שנכתב "מבפנים"**. הכותב ממקם עצמו ביחס לתוכן הספר, ומציג את יחסו האוהד כלפי החרדיות: "כתבתי את הספר מתוך עמדה של סימפתיה לחברה החרדית ולערכים רבים הרווחים בה" (עמ' 329). אומנם מבט מבפנים עלול ללקות בנקודות עיוורון, אך הכתיבה בספר זה חלוצית גם מבחינת סוג הכתיבה הזו מבפנים, בכך שהיא רפלקטיבית ומודעת במידת מה לנקודות העיוורון שלה. מעבר לכך, הספר הזה הוא דוגמה ל"אינטליגנציה חרדית". בכך הספר מרענן, ויכול ללמדנו רבות על האופנים שהחברה רואה עצמה בהם.

אסכם ואומר כי הספר הוא שאלה יותר מאשר תשובה, ובכך הוא פרויקט אקטיביסטי. הוא מהווה קריאה. קריאות שנשמעות מתאפשרות בזמן נתון. בימים אלה שבהם הקהילה עומדת בפני צומת דרכים, הקריאה הזו מהותית ורלוונטית עבורה ועבור החברה הישראלית בכללותה.

רשימת המקורות

- בראון, בנימין (2021). **חברה בתמורה: מבנים ותהליכים ביהדות החרדית**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- גאדו, תהילה (2024). שני זרמיה של החרדיות המודרנית: סקירת המחקר, קטגוריזציה ומשמעויות לעתיד. **לשם שינוי** 3, 69–89.
- קרנצ'ר, מלאכי (2025). חקר החרדים בישראל: קרובים אך מורחקים. **סוגיות חברתיות בישראל** 33(2), 205–244.

תהילה גאדו, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים; חוקרת במכון הישראלי לדמוקרטיה בתוכנית לחקר החברה החרדית.

דוא"ל: Tehila.Gado@mail.huji.ac.il